

РОЗДІЛ VIII. ІННОВАЦІЇ В КОРЕКЦІЙНІЙ ТА ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ

УДК [376 : 378. 046.4] (477)

В. А. Гладуш

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЛОГОПЕДІЇ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто розвиток теорії логопедії в Україні в 1960–70-х рр. Автор стверджує, що підґрунтям, на якому розвивалися теоретичні розробки та практика логопедії в Україні були наукові дослідження московської та ленінградської наукових логопедичних шкіл. В Україні провідними науковими установами були Науково-дослідний інститут (НДІ) педагогіки УРСР та дефектологічні факультети Київського державного педагогічного інституту ім. О.М. Горького, Слов'янського державного педагогічного інституту. У ході дослідження виявлено, що з метою проведення експериментальної роботи з виявлення мовленнєвих порушень і організації корекційно-розвивальної діяльності створено науково-дослідний майданчик, яким стала школа-інтернат для дітей з вадами мовлення № 7 м. Києва. У 1970-х рр. лабораторія працювала над удосконаленням змісту навчально-виховної та корекційної роботи в цих школах. Завдяки результатам плідної діяльності науковців і практиків-логопедів в Україні було створено обґрунтовану систему педагогічного впливу на дітей із мовленнєвими порушеннями на різних етапах їхнього розвитку.

Ключові слова: теорія та практика, логопеди, мовленнєві порушення, корекція, логопедична допомога, методи компенсації.

Постановка проблеми. Для глибокого розуміння та правильного розв'язання багатьох сучасних проблем підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації дефектологічних кадрів великого значення набуває вивчення, теоретичний аналіз і творче використання досвіду, набутого за весь період розвитку нашого суспільства, народної освіти й вищої педагогічної школи зокрема. Історичний підхід дає змогу глибше розуміти закономірності поступу того чи іншого явища, його стану й напрямів подальшого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми історії корекційної педагогіки висвітлювали у своїх наукових працях В. Бондар, В. Гладуш, В. Золотоверх, Л. Одинченко, І. Колесник, М. Супрун, С. Федоренко, О. Форостян, О. Шевченко, М. Ярмаченко та ін. Зазначимо, що специфіку розвитку теорії та практики підготовки логопедичних кадрів в Україні дослідила О. Потапенко. Утім розвиток теорії логопедії в Україні висвітлено, на наш погляд, недостатньо. Тому висвітлення цих питань залишається актуальним предметом дослідження.

Мета дослідження полягає у висвітленні розвитку теорії логопедії, що вагомо впливало на зміст підготовки та післядипломного навчання логопедів в Україні в 1960–70-х рр.

Виклад основного матеріалу. На початку 1960-х рр. питаннями розвитку теорії логопедії в СРСР займалися провідні науково-дослідні установи та вищі педагогічні заклади, а саме НДІ дефектології АПН СРСР, дефектологічні факультети МДПІ ім. В. І. Леніна, ЛДПІ ім. О. І. Герцена, де традиційно зосереджувалися передові науковці й кращі викладачі цієї наукової галузі.

До основоположників теорії радянської логопедії належали російські вчені-дефектологи М. Ю. Хватцев, Р. Є. Левіна, Л. С. Волкова та ін., наукові доробки яких вагомо впливали на становлення теорії та практики логопедичного напрямку дефектологічної науки й удосконалення підготовки логопедичних кадрів, поліпшення їхньої післядипломної освіти в Україні.

В УРСР дослідження в галузі логопедії здійснювалися на базі НДІ педагогіки УРСР, у складі якого в 1955 р. було створено відділ логопедії (з 1959 р. – лабораторія логопедії), а також на базі дефектологічних факультетів КДПІ ім. О. М. Горького, СДПІ (з 1969 р.).

Відділ (лабораторію) логопедії, як науково-дослідний підрозділ НДІ педагогіки УРСР, майже двадцять років очолювала Ірина Йосипівна Дьоміна (до 1961 р. Кацовська). За освітою вона була лікар-отоларинголог, учасник Великої Вітчизняної війни (з 1941 до 1945 р. служила у фронтових шпиталях, лейтенант медичної служби), мала великий досвід практичної роботи з дітьми-логопатами (працювала інструктором слухової роботи, логопедом, науковим співробітником сектора сурдопедагогіки НДІ дефектології МО УРСР) і тривалий час досліджувала питання мовленнєвих розладів [15, арк. 4]. У 1960-х рр. вийшли її перші наукові праці «Виправлення недорікуватості в учнів молодших класів» (у співавторстві з А.С. Винокуром), «Методичні матеріали по усуненню заїкання у дітей середнього шкільного віку», «Усунення заїкання у дітей дошкільного віку», «Дидактичний та ігровий матеріали у логопедичній роботі». Це були перші науково-методичні праці з логопедії (надруковані в Україні), які ґрунтувалися на матеріалах експериментальних досліджень, посилювали теоретичні основи логопедичної галузі як науки та значною мірою удосконалювали фаховий рівень логопедів і підвищували організацію й ефективність їхньої роботи.

Важливе теоретичне та практичне значення мало дисертаційне дослідження І. Й. Дьоміної «Логопедична допомога дітям із заїкуванням та шляхи її вдосконалення», у якій учена висвітлює характерні особливості дітей

із заїкуванням, послідовну роботу логопеда щодо корекції мовленнєвих вад розвитку, а також за результатами експериментальних досліджень обґрунтовує шляхи вдосконалення логопедичної роботи. Це було перше дослідження з логопедії, проведене в Україні.

У 1963 р. за ініціативою І. Й. Дьоміної та лабораторії логопедії, рішенням Київської міської ради на базі однієї зі спеціальних шкіл-інтернатів створено школу-інтернат для дітей з вадами мовлення № 7. Наказом Міністерства освіти УРСР ця школа закріплена за відділом логопедії як базова. Школа стала офіційним філіалом відділу логопедії, де в основі своєї проводилася науково-дослідна робота.

Згідно зі звітом І. Й. Дьоміної робота лабораторії в цей період була спрямована на створення, передусім, школи-лабораторії та розробку прийомів і методів лікувальної та логопедичної роботи з дітьми-логопатами в умовах школи-інтернату. Тут апробувалися різні методи лікувального впливу на психофізичний і мовленнєвий стан дітей [15, арк. 12].

За відгуками начальника управління інтернатних установ О. Вороніна, «... наукові праці І. Й. Дьоміної та її колег-логопедів із питань подолання різних вад мовлення у дітей-логопатів допомагають учителям, лікарям логопедичних шкіл у їх повсякденній роботі. У методичному посібнику «Вивчення вад мовлення у дітей» розкриті методи вивчення дітей-логопатів в умовах роботи медико-педагогічної комісії» [15, арк. 2].

Напочатку 1970-х рр. у зв'язку зі зміною структури шкіл для дітей із важкими розладами мовлення й завданням Міністерства освіти УРСР лабораторія логопедії працювала над удосконаленням змісту навчально-виховної та корекційної роботи в цих школах. Першим етапом було комплексне медико-педагогічне вивчення учнів з метою виявлення їхніх компенсаторних можливостей і одержання загальноосвітніх знань в об'ємі масової восьмирічної школи. Дослідження проводилося спільно з медичними працівниками школи-лабораторії. Отримані результати мали практичне значення та сприяли подальшому вдосконаленню структури школи й навчально-виховної та лікувально-корекційної роботи, а саме: у першому відділенні школи були виділені дві групи дітей, які відрізнялися як рівнем свого мовленнєвого та психічного розвитку, так і патогенетичною природою дефекту. На другому етапі дослідження були розроблені проекти програм навчання для вказаних категорій дітей (спільно з науковими співробітниками лабораторії й учителями Київської та Васильківської шкіл, 1972). На третьому етапі досліджувався зміст освіти в 1–4-х класах першого відділення (1973–1975). Як експеримент, у процесі виконання цієї теми були

укомплектовані 4 паралельні перші класи дітьми з різними вадами мовлення (алалією, недорозвитком мовлення в поєднанні з заїканням, ринолалією, дизартрією) та різним рівнем психофізичного розвитку. Навчальний процес відбувався за двома рівнями попередньо розроблених проектів програми. Вищий рівень був розрахований на оволодіння програмою початкової загальноосвітньої школи за 4 роки і нижній – на 5 років навчання.

Експериментальним навчанням було доведено, що значна частина учнів першого відділення успішно оволодівають програмою початкових класів загальноосвітньої школи за 4 роки, а частина учнів з важкими (комбінованими) вадами мовлення не може оволодівати програмою восьмирічної загальноосвітньої школи й потребує навчання за спеціальними програмами (нецензове відділення школи).

За розробленою та експериментально апробованою методикою комплектування класів і диференційованого навчання учнів перекомплектовані всі класи першого відділення школи-лабораторії, а методичні посібники, рекомендації, написані за результатами експериментальної роботи, стали в нагоді для педагогічних працівників логопедичних шкіл-інтернатів.

У 1965 р. успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук науковий співробітник лабораторії логопедії Арон Соломонович Винокур, який прийшов у логопедію відразу після війни й досліджував логопедичні проблеми впродовж усієї трудової діяльності. У своїй праці «Недостатки письма у первоклассников с нарушениями речи и пути их устранения в процессе обучения» він дослідив проблеми виправлення порушень письма в учнів молодших класів, подолання мовленнєвого недорозвитку зв'язного мовлення в дітей із важкими вадами мовлення.

У 1972–1973 рр. згідно із завданням Міністерства освіти УРСР лабораторією логопедії проводилося вивчення рівня знань учнів з мови в початкових класах першого відділення школи для дітей з важкими вадами мовлення (виконавці І. Й. Дьоміна, А. С. Винокур). На основі матеріалів дослідження була підготовлена доповідна записка Міністерству освіти про рівень і якість знань учнів. Також відповідно до рівня та якості знань учнів і з урахуванням їхніх психофізичних особливостей опрацьовані проекти норм оцінок знань з мовлення учнів першого відділення. Згадані «норми оцінок» видані РУМК спеціальних шкіл і розіслані школам.

Паралельно школою-лабораторією логопедії проводилося дослідження, спрямоване на розробку методів компенсації мовленнєвих вад і створення медико-оздоровчого комплексу в умовах школи-інтернату. На

основі матеріалів дослідження підготовлено й видано на допомогу педагогічним працівникам шкіл низку посібників: «Примерное распределение программного материала 1–3-х классов восьмилетней школы, для 1–4-х классов 2-го отделения школы для детей с тяжелыми нарушениями речи (для школ с русским языком обучения» (І. Й. Дьоміна, А. С. Винокур), «Методические указания к проведению работы по развитию речи учащихся в процессе преподавания основ наук в школах для детей с тяжелыми нарушениями речи» (А. С. Винокур), «Методические указания для проведения уроков трудового обучения по новым программам в первом классе школы для детей с тяжелыми нарушениями речи» (М. М. Михайлюк). У 1974 р. були вдосконалені та перевидані експериментальні програми.

У 1972–1975 рр. виконувалася тема «Шляхи удосконалення організації і змісту логопедичної допомоги дітям дошкільного віку». У дослідженні ставилося завдання: розробити раціональну систему логопедичної допомоги дітям з метою підвищення її ефективності як одного із засобів попередження неуспішності учнів загальноосвітньої школи. У ході дослідницької роботи вивчено, наскільки розповсюджені порушення мовлення в дітей дошкільних установ. Із 28 600 обстежених дітей м. Києва було виявлено, що з підготовчих груп дитячих садків у загальноосвітню школу вступають 10 % дітей із різними порушеннями мовлення, у тому числі 2 % – із загальним недорозвитком мовлення, 1 % – із заїканням, 7 % – із порушенням звуковимови. Серед дітей молодшого віку відсоток порушень мовлення значно більший, а саме: у дітей 4-річного віку – 19 %, 5-го року життя – 17 %, у шестиліток – 15 %. Дослідники прийшли до висновку, що за 2 роки перебування дітей із недорозвитком мовлення в спеціальних логопедичних групах 5–7 років життя можна буде підвести розвиток мовлення дітей до вікової норми. Ученими була розроблена система організаційних форм і методів логопедичної допомоги дітям дошкільного віку в умовах логопедичних груп дошкільних установ. З метою впровадження на основі підготовлених ними доповідних записок і рекомендацій, представлених у директивні органи, у кожному районі м. Києва були організовані спеціальні групи при масових дитячих садках для дітей із вадами мовлення. У 1976/77 навчальному році їх нараховувалося 46.

На базі логопедичних груп м. Києва дослідниками розроблені й апробовані: методи вивчення психофізичного та мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку; методи роботи районних медико-педагогічних комісій; документація роботи логопедичних груп дошкільних установ; програмно-методичні вказівки для роботи з дітьми 6–7-го року життя; методика корекції моторики дітей із недорозвитком мовлення 7-го року життя.

На основі експериментальних досліджень, які велися по вивченню психофізичного розвитку дітей 6–7-го року життя, виявилось, що в дітей із вадами мовлення відстає в розвитку не лише мовлення, а й інші складові психофізичного розвитку, а саме: фізичний розвиток, моторика, такі психічні процеси як увага, пам'ять, мислення, емоційно-вольова сфера. Діти із загальним недорозвитком мовлення не встигають у навчанні за програмами загальноосвітнього дитсадка з усіх предметів.

У 1973 р. додатково проводилося дослідження по вивченню дітей дошкільного дитячого будинку. У ході дослідження виявилось, що лише в 50 % дітей психічний розвиток відповідає віковій, у решти дітей виявлена його затримка. Загальний розвиток мовлення відповідає віковим нормам у 38 % дітей, а в 62 % спостерігається загальний недорозвиток мовлення.

Серед дітей із ЗПР були виділені такі, ЗПР яких пов'язана з порушенням темпу розвитку, що проявлялось у вигляді психофізичного або лише психічного інфантилізму й діти з астенічними та невротичними станами. У процесі навчальної діяльності в цих дітей швидко наставали втома, нервове збудження. Унаслідок цього в них порушувалася працездатність, послаблялися пам'ять, увага, їм було важко зосередитися на виконанні будь-яких завдань, вони легко відволікалися, ставали збудливими. Це, у свою чергу, створювало значні труднощі в їх навчанні та вихованні. Ученими встановлено, що відставання в розвитку могло б і не бути, якби з дітьми, ще з раннього віку, почалася відповідна лікувально-корекційна робота, спрямована на зміцнення нервової системи, фізичного розвитку та психічної діяльності. На підставі висновків дослідження ними був розроблений проект лікувального й логопедичного відділення, а також надані практичні рекомендації педагогічним працівникам.

Катамнестичні дані за 1974–1977 рр. свідчать, що 65 % випускників логопедичних груп дошкільних установ навчаються в загальноосвітній школі на «4» і «5». Незначна частина дітей вступає до школи для дітей із важкими розладами мовлення в 1-й клас, минаючи підготовчий.

У 1975 р. Михайло Минович Михайлюк захистив дисертаційне дослідження за темою «Использование трудовой деятельности для преодоления общего недоразвития речи у первоклассников на первоначальном этапе обучения» (науковий керівник Р. Є. Левіна), у якому автор визначив методи, прийоми та систему корекційної роботи, спрямованої на поліпшення методики трудового навчання в школі для дітей із важкими вадами мовлення. Система, створена М. М. Михайлюком, забезпечувала поступовий перехід від ситуативної мови до контекстної, від

діалогічної – до монологічної. Дослідження засвідчило, що робота над мовленням учнів не лише не заважає формуванню трудових умінь і навичок, а навпаки, значною мірою сприяє йому.

Важливе значення для педагогічних працівників логопедичних шкіл мало дослідження науковців лабораторії: «Корекційна робота на уроках математики в молодших класах першого відділення школи для дітей із важкими вадами мовлення». За підсумками роботи підготовлено методичні рекомендації «Корекційна робота на уроках математики (для 1, 2, 3, 4-х класів окремо)». Теоретичне та практичне значення проведених досліджень у 1970–1982 рр. полягало в тому, що вони дали можливість визначити мовленнєві недоліки, які виявлялися в учнів на уроках математики, трудового виховання, і на цьому підґрунті розроблено ефективні засоби їх подолання.

Вагомий вклад у розвиток теорії логопедії внесли викладачі кафедри сурдопедагогіки і логопедії КДПІ ім. О. М. Горького, серед яких Марія Аврамівна Савченко. Теоретичне та практичне значення мало дисертаційне дослідження Марії Аврамівни Савченко «Недорозвиток фонематического восприятия в умственно отсталых учащихся», у якому автор дає повну характеристику й особливості недорозвитку фонематичного сприйняття та шляхи його поетапного подолання в умовах допоміжної школи, та подальші теоретичні доробки.

У 1970-х рр., працюючи над колективною темою «Порушення мовлення у дітей шкільного віку», М. А. Савченко досліджувала проблему «Реалізація дидактичного принципу свідомості при подоланні вад звукової системи мовлення в учнів шкільного віку» та брала участь у підготовці програми й посібника «Практикум по логопедії».

Із 1979 до 1984 р. учена брала участь у розробці колективної теми «Корекція вад звуковимови при важких вадах звуковимови». Результати дослідження висвітлено в методичному листі «Методика виправлення вад вимови у дітей». Під її науковим керівництвом успішно захистила кандидатську дисертацію викладач кафедри Р. А. Юрова (1982).

У розвитку теорії логопедії значне місце належить науково-дослідницькій діяльності Євгенії Федорівни Соботович. Уже перші наукові праці Є. Ф. Соботович стосувалися питань логопедичної спрямованості. Дослідниця на основі аналізу теоретичних праць та власної практичної роботи прийшла до важливого висновку, що недорікуватість є найбільш поширеним дефектом мовлення в дітей дошкільного віку. Водночас, розробка ефективних методів усунення недорікуватості неможлива без відповідного теоретичного підходу й чіткої класифікації розладів звукового

аспекту мовлення з урахуванням психолого-фізіологічної структури процесів звуковимови.

У 1970-х рр. дослідницька робота Є. Ф. Соботович охоплювала таку тематику: «Порівняльне вивчення недорозвитку мовлення при моторній алалії та олігофренії». Вагомим внеском у теорію логопедії стала її дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук «Психолого-педагогические основы коррекции нарушений грамматического строя речи у детей». На думку Є. Ф. Соботович, саме вивчення аграматизму сприятиме вирішенню найбільш важливих питань проблеми мовленнєвого недорозвитку: визначення механізмів та структури дефекту, розробки класифікації й диференціації його різних форм і підвищення ефективності методів корекційної роботи.

Важливість наукової праці Є. Ф. Соботович для логопедичної теорії полягала в тому, що в результаті виконаного дослідження розроблено новий напрям у вивченні, діагностиці та корекції аномалій мовленнєвого розвитку, заснований на вченні про структуру мовленнєвої діяльності та психолінгвістичному аналізі її формування в процесі нормального онтогенезу.

Наукові ідеї Є. Ф. Соботович поглиблювалися й розширювалися колегами, учнями. Так, під її науковим керівництвом успішно захистила кандидатську дисертацію викладач кафедри О. М. Гопіченко з проблеми «Фонетичні помилки в письмі розумово відсталих учнів молодших класів та шляхи їх подолання» (1979).

Висновки. Наукові дослідження з логопедії спрямовувалися на визначення змісту й методів роботи в школі для дітей із розладами мовлення, вивчення особливостей роботи з усунення різних форм мовленнєвих вад; розробку спеціальних методів і засобів усунення мовленнєвих вад у школярів у процесі навчання й виховання учнів; практичне впровадження диференційованого навчання учнів залежно від характеру дефекту, а також пошук найбільш ефективних форм надання логопедичної допомоги вихованцям дитсадків і учням масових шкіл у подоланні порушень мовлення. Завдяки результатам плідної діяльності науковців і практиків-логопедів в Україні було створено обґрунтовану систему педагогічного впливу на дітей із мовленнєвими порушеннями на різних етапах їхнього розвитку, що суттєво вплинуло на зміст підготовки та післядипломної педагогічної освіти логопедів.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Вагомим доповненням висвітленої проблеми може стати детальне висвітлення внеску відомих корифеїв логопедії України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів інститута педагогіки НАПН України. Особова справа Дьоміної І. Й.
2. Гладуш В. А. Післядипломна педагогічна освіта дефектологів в Україні: теорія і практика : монографія / В. А. Гладуш. – Д. : Пороги, 2012. – 292 с.

РЕЗЮМЕ

В. А. Гладуш. Развитие теории логопедии в Украине: исторический аспект.

Рассмотрено развитие теории логопедии в Украине в 1960–70-х гг. Автор утверждает, что основой, на которой развивались теоретические разработки и практика логопедии в Украине были научные исследования московской и ленинградской научных логопедических школ. В Украине ведущими научными учреждениями были Научно-исследовательский институт (НИИ) педагогики УССР и дефектологические факультеты Киевского государственного педагогического института (КГПИ) им. А. Н. Горького, Славянского государственного педагогического института. В ходе исследования выявлено, что в целях проведения экспериментальной работы по выявлению речевых нарушений и организации коррекционно-развивающей деятельности создана научно-исследовательская лаборатория, которой стала школа-интернат для детей с нарушениями речи № 7 г. Киева. В 1970-х гг. лаборатория работала над усовершенствованием содержания учебно-воспитательной и коррекционной работы в этих школах. Благодаря результатам плодотворной деятельности ученых и практиков-логопедов в Украине было создано обоснованную систему педагогического воздействия на детей с речевыми нарушениями на различных этапах их развития.

Ключевые слова: теория и практика, логопеды, речевые нарушения, коррекция, логопедическая помощь, методы компенсации.

SUMMARY

V. Gladush. Development of the speech therapy theory in Ukraine: Historical aspect.

The author dwells upon the development of the theory of speech therapy in Ukraine in 1960 – 70s. The author argues that the basis for theoretical insights and speech therapy practice development in Ukraine was researches made in Moscow and Leningrad scientific speech therapy schools. In Ukraine leading scientific institutions were Scientific Research Pedagogy Institute of the Ukrainian SSR and speech pathology departments of Kiev State Pedagogical Institute named after A. N. Gorky, and Slavonic State Pedagogical Institute. The thorough study has revealed that in order to conduct experimental work to identify speech disorders and organize remedial and educational activities a research laboratory had been established, which became a boarding school for children with speech disorders number 7 in Kiev. In 1960s the main focus of this laboratory at the premises of the boarding school was to create and develop techniques and methods of speech therapy treatment and work with children who have speech problems.

In the 1970s the laboratory worked on improvement of the content of educational and correctional work in these schools. A considerable contribution to the development of theory and practice of speech therapy has made researchers of the USSR Institute of Pedagogy, such as A. S. Vinokur, I. I. Demin, A. L. Zhiltsova, M. M. Mikhailyuk and professors of Kyiv State Pedagogical Institute named after A. N. Gorky: M. A. Savchenko, L. O. Smirnov, E. F. Sobotovich and others.

Due to the results of the fruitful work of scholars and speech therapists-practitioners in Ukraine there was created a well-grounded system of pedagogical impact on children with speech disorders at different stages of their development.

Key words: theory and practice, speech therapists, speech disturbances, correction, speech therapy assistance, compensation methods.